

Toomas Hendrik Ilves

Kes me oleme? Kus me oleme?

Rahvuslik identiteet ja vaimne geograafia

Rector Magnifice!

Daamid ja härrad!

Mulle on suureks auks kõnelda täna Turu ülikoolis. Tahaksin pühendada selle loengu oma heale sõbrale ja Turu ülikooli vilistlasele, kadunud Juhan Kristjan Talvele, kellega paljude aastate jooksul pidasime maha ülimalt sütitavaid arutelusid demokraatia, Eesti ja rahvusliku identiteedi teemadel.

Juhani elu — nagu paljude eestlaste oma — peegeldas ajaloo keerdkäikude mõju üksikisiku saatusele ning sedagi, kuidas inimesest saab nende keerdkäikude kaudu identiteetide keeruline sulam. Ta oli sündinud Rootsis, peresse, kus soomlannast ema ja eestlasest isa, kes oli võidelnud Soome sõjaväes ning kellest hiljem sai etnograafiaprofessor siinsamas Turu ülikoolis. Juhan Kristjan Talve kasvas üles Turus, ta oli Rootsi ja Eesti kodanik, ning kirjutas soome keeles kõikvõimalikel — õigust, poliitikat ja filosoofiat puudutavatel — teemadel. Ent ennekõike kirjutas ta Eestist ja eestlaste saatusest, ning mis kõige tähtsam — oma raamatus "Viro ja Venäjä" kirjutas ta eestlaste identiteedi saatusest Nõukogude võimu all. Tema raamat oli Nõukogude võimudele sedavõrd vastumeelne, et KGB moodustas ENSV Teaduste Akadeemia egiidi all koguni eraldi töögrupi, et selgitada välja, kes peitub raamatu autori varjunime taga ning anda sellele — Nõukogude kõnepruugis — vääriline vastulöök.

Niisiis on eestlasel raske leida Turust paremat paika, et kõnelda identiteedist — küsida, kellena me ennast tunneme, kelleks me ennast peame, mis on meie määratlemisel oluline ning missuguste kriteeriumide põhjal me määratleme neid, keda usume olevat meist erinevad.

Ma usun, et just need tuumküsimused tuleb meil enesele esitada, kui me soovime, et Euroopa projekt toimiks; need on tuumküsimused, millele tuleb leida vastus, et Euroopa projekt saaks tegelikkuseks, millesse me usume — nii nagu teie usute Soome olemasolu kui tegelikkuse alust, samamoodi nagu sakslane, iirlane või kreeklane ... või eestlane või poolakas usub end olevat soomlane, sakslane, kreeklane, poolakas või eestlane.

Vastused pole enesestmõistetavad. Veerand sajandi eest näitas Saksamaal — kus ma toona elasin — noorte seas korraldatud uurimus, et väga suur osa neist pidas end mitte sakslaseks vaid eurooplaseks. Aastate jooksul on ka teistes EL liikmesriikides saadud sarnaseid tulemusi. Võime mõista, et pärast Teist maailmasõda oli raske sakslasena oma kodumaa üle uhke olla, ning see võis viia pan-natsionalistlike meeleolude vohamiseni. Slobodan Milosevici aegne Serbia poliitika muutis rahvusliku enesemääratluse võimaluse veelgi

kahtlasemaks. Küllap võime mõista, miks rahvustundele, rahvuslikule identiteedile vaadati ülalt alla. Samuti on arusaadav, miks rahvusliku identiteedi küsimus üheksakümnendatel aastatel mõnel pool suurejooneliselt, üleolevalt ja õlalepatsutavalt kõrvale heideti, võrdsustades seda "iidse hõimuväenuga". Seda muidugi juhul, kui kõne all polnud kõneleja enda, vaid kellegi teise identiteet. Selle mõistmiseks tuleb lähemalt vaadelda konteksti ning ka nende enesekehtestamisvajadust, kes niisugust arvamust väljendasid.

Kummalisel kombel paneb rahvustunne kulmu kortsutama vaid seni, kuni tegu on väikerahvastega. Kui me märkame suurte rahvuste jõhkralt šovinismi ja avalikult agressiivset natsionalismi, siis öeldakse meile, et meil tuleb seda mõista ja sellega arvestada.

Pisut kergemal toonil võiks ka märkida, et paljud rahvuslikku identiteeti lahanud mõtlejad on jõudnud veendumusele, et rahvuslikud identiteedid on sotsiaalne konstruktsioon. Ernst Gellner, Karl Deutsch, Elie Kedouri ja Benedict Anderson, olgu nende vaated rahvusliku identiteedi lähtepunktidele vägagi erinevad, alustavad kõik tõdemusest, et rahvuslikus identiteedis ei ole midagi loomulikku. Teiste sõnadega, me loome oma rahvusliku identiteedi; see on tulus fiktsioon, mille me konstrueerime poliitilistel, majanduslikel või lihtsalt ühiskondlikel või kirjanduslikel kaalutlustel.

Sellegipoolest, konstrueeritud või mitte, paistab rahvuslik identiteet vähemasti kaasaegses Euroopas olevat inimloomuse lahutamatu osa. Ma sõandan väita, et üks joon, mis eristab võib-olla Valgustusajastu-eelset, kuid kindlasti tööstusrevolutsioonile eelnenud Euroopat tänapäevasest on nimelt see, et me omistame nii suurt tähtsust just rahvuslikule, mitte aga kodaniku- või regionaalsele identiteedile. Me tähtsustame oma emakeelt ja kõike seda, mida nimetame oma rahvuskultuuriks. Ka see on üks viis öelda, et meil on olemas rahvuslik identiteet. Ja erinevalt näiteks keskajast on meil seda tänapäeval väga keeruline muuta.

Ei, see pole võimatu. Üksikisikutena me saame tõepoolest oma rahvuslikku identiteeti muuta ja mõnel puhul teemegi seda, kui me näiteks uuele kodumaale välja rändame; mõnel veidral juhul võib see toimuda ka *in situ*: nii soovisid näiteks Nõukogude võimud, et muutuks eestlaste, lätlaste ja leedulaste rahvuslik identiteet, kuigi seda ei juhtunud just paljudega. Või siis 19. sajandi Poolas, kus Vene tsaarivõimu sümboliks sai kuulus silt raudteejaamades: suitsetamine ja poola keeles rääkimine keelatud.

Kuigi üksikisiku identiteeti on raske muuta, sõandan ma väita, et meie pilti rahvustest, nende kultuurilisest ja poliitilisest enesemääratlusest on hoopis lihtsam ja seejuures tõesti ka meelevaldselt mõjutada.

Kolmveerand sajandit tagasi, kui suurriigid siinse maailmanurga asju arutasid, oli kombeks rääkida neljast Balti riigist. Lõppude lõpuks tunnistas I maailmasõjale ja 19. sajandi impeeriumide kokkuvarisemisele järgnenud aeg ju terve hulga "uute riikide" sündi — näiteks Jugoslaavia, Austria ja Ungari oma praegusel kujul, Tšehhoslovakkia, Poola. Ja siin, Läänemere idakaldal, neli Balti riiki: Leedu, Läti, Eesti ja ... Soome. Kuigi tänapäeval enam keegi niimoodi ei räägi, on kasulik lugeda 1920. ja 1930. aastate diplomaatia- ja välispoliitika-alaseid arutelusid, mõistmaks ülejäänud maailma vaadet siinsele piirkonnale.

Täna räägime siiski kolmest Balti riigist. Eelkõige põhjusel, et II maailmasõja jõhkrald jõujooned jätsid Soome paremale ja meid, ülejäänuid, väga pikaks

ajaks kehvemale poolele. Ometi ei maksaks unustada, et koguni kurikuulsas Molotovi–Ribbentropi ehk Hitleri–Stalini paktis loovutati Soome koos Eesti, Läti ja Leeduga Nõukogude Liidule.

Ka niisugune Baltimaade määratlus kuulub 20. sajandisse, mida enne nende riikide tekkimist olemas ei olnud. Tegelikult polnud neil kolmel riigil ajalooliselt ja kultuuriliselt kuigi palju ühist peale selle, et kõik olid väikesed ja kuulusid Vene impeeriumi koosseisu. Luterlastest eestlastel, kes olid 700 aastat elanud saksa (eri)korra järgi ja rääkisid üht läänemeresoome keeltest, ei olnud olulist pistmist katoliikliku Leeduga, kel oli seljataga pikk ajalugu iseseisva suurvürstiriigi ja Poola–Leedu unioonina.

Tänapäeval vaadeldakse neid kolme riiki liigagi tihti kui ühtainsat. Ja olgem ausad, meil on tõesti palju ühist: me iseseisvusime, kaotasime sõltumatuses ning võitsime selle tagasi üheaegselt; ka Nõukogude massiküüditamised toimusid kõigis kolmes riigis samadel kuupäevadel. Poliitiliselt oleme viimase kahe aastakümne jooksul taotlenud samu eesmärke, ühinemist Euroopa Liiduga ja NATOga. Ja ehkki me oleme eri aegadel üritanud vägagi erineval moel läheneda oma ühisele idanaabrile, näib siiski, et me ei suuda leida *modus vivendi*'t, mis rahuldaks ühtaegu naabrit ning samas ka meie soovi oma saatust demokraatlikul teel ise otsustada.

Siiski ei pea see kolmik jääma viimaseks või lõplikuks võimaluseks defineerida meid kui Euroopa osa. Peaaegu tuhandeaastase kirjutatud ajaloo vältel on Soome, Eesti, Läti ja Leedu juba kogenud mitmesuguseid identiteete, näiteks kuulumist mitmete ja enamjaolt väga erinevate impeeriumide koosseisu, mistõttu peaks olema võimalik sepiatada uusi identiteete ka tänapäeval. Ma sõandan koguni väita, et me ise peaksime püüdlema sellise identiteedi poole, mis ulatuks kaugemale ajaloo ja teiste poolt meile peale surutuist.

Tänapäeval võime meie regiooni puhul eristada või kujutleda mitut võistlevat või isegi koos eksisteerivat arusaama või teooriat. Traditsiooniline (kui seda sõna tohib üldse kasutada nii lühikese ajaloo nähtuse puhul) ettekujutus teeb vahet Põhjamaade ja Baltimaade vahel, ning see eristus ise on kõigest 70 aastat vana. Teised näevad Baltoskandiat ühtse ruumina — ma väidan, et nõnda oli see ka kord varem, enne, kui saabusid impeeriumid idast ja läänest. Lisaks on olemas Euroopa Liidu Põhjadimensioon ning loodame, et Rootsi peatse EL eesistumise ajal käesoleva aasta teisel poolel võetakse vastu Läänemere Strateegia, mis tunnustab Läänemerd ja tema rannikut sellena, mis see oma põhiolemuselt ja ka üldisemalt on — nimelt Euroopa Liidu sisemere ehk *mare nostrum*'ina.

Juba termin *Mare Nostrum*, ladina keeles "meie meri", mis kirjeldab Vahemerd Rooma impeeriumi sisemerena, näitab, kui põgus võib olla meie vaimne regionaalgeograafia. Tänapäeval tunduks meile veider arutleda selle üle, kas Euroopa tsivilisatsiooni häll asub Põhja–Aafrikas. Ja siiski, mis oleks Euroopa tsivilisatsioon, kui ei oleks Püha Augustinuse Civitas Dei'd? Püha Augustinus sündis, elas ja kirjutas oma põhjanevad teosed seal, kus tänapäeval asub Alžeeria. Ja ometi on meil tänapäeval Euroopa Liidus olemas midagi, mida me nimetame Barcelona protsessiks ning mis peaks tooma Põhja–Aafrika — roomlaste *Mare Nostrum*'i lõunakalda — Euroopa Liidule lähemale. Aga siiski mitte liiga palju lähemale, sest tänapäeval ei peeta seda kanti euroopalikuks. Ja ometi on just Hippost pärit Püha Augustinus andnud meile tuuma, mida me tänapäeval peame Euroopaks.

Samasuguse järsu nihke me vaimses geograafias põhjustas külm sõda. Oma 1980. aastate esimesest poolest pärinevas klassikaks saanud essees "Kesk–Euroopa idee" väljendas Milan Kundera oma nõrdimust selle üle, et Teisele maailmasõjale järgnenud perioodil hakati Viini pidama Lääne kultuuri kantsiks ja ülimaks pealinnaks, samal ajal kui Praha, Franz Kafka ja kauaaegne Wolfgang Amadeus Mozarti kodulinn, ning mis pealegi asub Viinist kakssada kilomeetrit lääne pool, oli kiiresti muutunud halli ja elutu totalitaarse Ida sümboliks. Sama juhtus ka Eesti, Poola ja Ungariga, riikidega, mis kord olid osaks Euroopa tsivilisatsioonist, kuid mis paisati mõne aastaga teise ja täiesti teistsugusesse tsivilisatsiooni, mida Nobeli preemia laureaat Czeslaw Milosz on nii tabavalt kirjeldanud oma raamatus "Vangistatud mõistus".

Ka Soome ise on näidanud, kuidas identiteet võib muutuda ja kuidas seda ise saab muuta. Veel 200 aastat tagasi oli Soome, nagu Norragi, Rootsi provints. Vene impeeriumi suurvürstiriigina sai Soome täiesti uue identiteedi ja seda mitte üksnes soomlaste vaid ka teiste jaoks. Norra sai Rootsist sõltumatuks aastal 1905, ja kuna norralased seisavad rootslastele nii keeleliselt kui ka kultuuriliselt lähedal, hakati Norrat nimetama üheks Skandinaaviamaadest. Soome iseseisvus aastal 1917 ning ajutiselt sai temast ühe teiste kujutluses eksisteeriva kogukonna liige, nimelt üks Baltimaadest. Hiljem aga töötas Soome selle nimel, et pääseda teise kujuteldavasse kogukonda, Põhjamaade hulka — kategooriasse, mis loodi selleks, et pääseda mööda "skandinaavia" keelelisest ühtekuuluvusest, mille tänapäevaseks väljundiks on ennekõike ühine riiklik osalus lennufirmas SAS.

Usun, et tähelepanelik kuulaja juba aimab, kuhu ma kavatsen välja jõuda. Isiklikul või indiviidi tasandil on rahvuslik identiteet konstruktsioon, mida on väga raske muuta. Sellegipoolest on tegemist sotsiaalse konstruktsiooniga, millesse me klammerdume. Meeldigu see meile või mitte.

Ent kultuurilist või tsivilisatsiooniga seotud identiteeti muuta on märksa kergem — olgu tegu Augustinuse Kartaago või Kundera Prahaga — ning ka siinsamas meie asualal on see viimase sajandi jooksul juba mitu korda muutuda jõudnud. Ehk teiste sõnadega: peaaegu mitte miski ei suuda muuta seda, kas te määratlete ennast soomlase või rootslase või eestlasena, kui te just ei võta ette üleilmlikke pingutusi maha salgamaks oma emakeelt, oma haridust ja pärandit, kuigi ka seda on ajaloo ette tulnud. Samas on meid peaaegu võimatu takistada, kui soovime luua endale identiteedi, mis oleks sidusam 20. sajandi juba aeguma kippuvatest ja üsnagi põgusatest identiteetidest.

Kindlasti sooviksid paljud meist näha sidusamat ja positiivset Euroopa identiteeti, mis ei põhineks mitte rahvusliku identiteedi hülgamisel, vaid oleks õdusalt pan–rahvuslik, ning mille juured oleksid kindlalt Valgustusajastu ühiste väärtuste — demokraatia, õigusriigi ja inimõiguste — austamise pinnases. Praeguses olukorras aga — olgugi, et Valgustusajastu väärtushinnangud moodustavad Euroopa Liidu kõlbelise aluse — eraldavad ja isoleerivad need meid kurvastaval moel paljuski meie maailmajao ülejäänud osast; neil väärtustel ei ole väge, et meile ühist identiteeti luua. Samuti ei aita Euroopat ühendada üksmeelne vastuseis millelegi, olgu selleks siis Habermasi ja Derrida antiameerikanism või euroskeptikute *Acquis communautaire*'i põlgus. Vastasseisule ühtekuuluvust ei ehita.

Ent kodule lähemal, omaenda regioonis, oleme vaatamata pikast ja kurnavast totalitaarse võimu all või sellele vahetus naabruses elamisest põhjustet kassiahastusele üha teadlikumad siinsele maanurgale omastest ühistest

väärtustest. Loomulikult oleme me erinevad. Loomulikult võime iga hetk nendele erinevustele osutada ja näidata, miks eestlased erinevad soomlastest, kes omakorda erinevad rootslastest, kes erinevad taanlastest. Jah, kõik see on tõsi, kõik see on võimalik ega kaota oma tõeväärtust, sest kes tahaks loobuda sellest, mis teeb ta teistest erinevaks? Meievaheliste erinevuste otsimine on ju samuti üks enesemääratluse osa. Kui me ei otsiks niisuguseid erinevusi, ei tajuks me ka oma identiteeti.

Väikese kõrvalekaldena lisaksin, et kui me kõik oskame suure asjatundlikkusega eristada end teistest, astume samas ometi ohtlikule pinnale hakates otsustama kellegi teise rahvusliku kuuluvuse või mittekuuluvuse üle. Isiklikust elust näidet tuues: ma räägin inglise keelt ameerika aktsendiga, sain hariduse Ameerika Ühendriikides. Mõnede inimeste jaoks väljaspool Eestit teeb see minust ameeriklase. Aga sellesama loogika järgi võiks ju keegi, kes Soomet ei tunne, väita, et Mannerheim oli venelane. Lõppude lõpuks elas ta ju pikki aastaid väljaspool Soomet, sai hariduse Venemaal ja tegi seal karjääri. Ma ei usu, et niisuguse väite esitajat Soomes tõsiselt võetaks.

Ent mis puutub Euroopa teemasse laiemalt, siis ei maksa meil langeda Sigmund Freudi poolt "väikeste erinevuste nartsissismiks" kutsut nähtuse ohvriks, mis võiks pöörduda sellega, et Euroopa Liidus, kus me kõik oleme väikesed ning kus meid kahtlemata nähakse rühmana või vähemasti Wittgensteini järgi kobarana, ei suuda me koordineeritud tegevuse puuduse tõttu saavutada oma eesmärke.

Ja siiski, kui me saame aru, et võime säilitada oma rahvusliku identiteedi, luues samal ajal uusi reaalsusi, uusi ja ulatuslikumaid identiteete, siis suudame ehk 21. sajandil kaugemale jõuda ning saavutada palju enam, kui oskame praegu ette näha.

Siinsamas Turus on teil üks näide sellest, mis on võimalik: kadunud professor *emeritus* Ilmar Talve, minu kadunud sõbra Juhan Kristjani isa. Ilmar Talve oli eestlane, kes kaitses doktorikraadi Stockholmi ülikoolis ning oli Turu ülikooli professor ning üks juhtivaid soome rahvuskultuuri asjatundjaid. Samal ajal oli ta ka mõjukas Eesti romaanikirjanik ja kirjanduskriitik. Ja seda kõike vaatamata külma sõja eraldusjoontele. Mõelge sellele, kui palju tema ja teisedki oleksid saanud ära teha meie kultuuride ühendamiseks ja mõistmiseks, kui poleks olnud meile kõikidele peale surut viitkümnet kohutava eraldatuse aastat.

Niisugune on minu palve teile Turus või Åbos: mõelgem sügavuti sellest, kuidas luua oma regioonile uus identiteet. Niisugune, mis ei oleks takerdunud meile möödunud sajandil väljastpoolt peale sunnit geopoliitilistesse otsustesse, mis ei meeldinud kellelegi, kuni need veel olemas olid, ning lakkasid eksisteerimast juba terve inimpõlv tagasi, kui paljud tänastest kuulajatest olid äsja ilmavalgust näinud. Ma kutsun teid üles vabanema nendest iganenud, minevikku kuuluvatest kategooriatest, mõtlema uusi ja värskeid mõtteid. Teie olete need, kes loovad meie regiooni uue identiteedi. Olgu selleks Baltoskandia või Mare Nostrum või mis te iganes oskate välja mõelda. Olge loovad, mõelge teisiti, ja mis veelgi olulisem, tehke oma mõtted teoks.

Täna teid!

Contribution by Akadeemia
First published in Akadeemia 6/2009 (Estonian version)
(c) Toomas Hendrik Ilves/Akadeemia
(c) Eurozine